

EKOLOŠKA PRAVDA ZA MANJINSKE ZAJEDNICE – UPOREDNA PERSPEKTIVA**

Apstrakt: Pojam ekološke pravde, iako nastao pod okriljem sociologije, političke filozofije i srodnih nauka, postao je danas jedno od značajnih mesta ekološkog prava. Pojam je nastao u SAD sedamdesetih godina XX veka, u kontekstu nesrazmernog snosjenja ekoloških rizika od strane manjinskih zajednica, a tek kasnije je dobio značajniji procesni aspekt, u smislu razvoja prava javnosti da učestvuje u donošenju ekoloških odluka. Teoretičari ekološke pravde je definišu na različite načine, pa postoje njene brojne definicije. U ovom članku sagledani su značajni slučajevi ekološke nepravde koji su se javili u praksi, a koji su dokumentovani relevantnim studijama i istraživanjima, a zatim su elementi ekološke pravde razmatrani iz ugla odnosa javne politike prema ekološkoj pravdi i delovanja društvenih pokreta. Ekološka pravda se analizira iz uporedne perspektive, ali se posebno ukazuje da se na tlu Evrope, uključujući i zemlje razvijene demokratije, uočavaju obrasci koji otežavaju ostvarivanje ekološke pravde za manjinske zajednice. Shodno tome, zaključuje se da je potrebno otvoriti važna pitanja u vezi sa diskriminacijom kada je reč o ostvarivanju prava na zdravu životnu sredinu na tlu Evrope.

Ključne reči: ekološka pravda, ekološki rasizam, pravo na zdravu životnu sredinu, manjinske zajednice

Uvod – nastanak termina ekološka pravda

Ekološka pravda je pojam koji u poslednje tri decenije dobija sve veću pažnju u okviru ekološkog prava. Sam termin „ekološka pravda“ nastao je se-

* ivana.stjelja@gmail.com.

** Članak je rezultat dela doktorskog istraživanja obavljenog na Pravnom fakultetu Univerziteta Union i ovom prilikom izražavam zahvalnost mentorki prof dr Aleksandri Čavoški na podršci prilikom sprovođenja doktorskog istraživanja, kao i dr Marku Milenkoviću, višem naučnom saradniku Instituta društvenih nauka na pomoći i savetima u različitim fazama istraživanja.

damdesetih godina XX veka u SAD u okviru sociologije, političke filozofije i srodnih nauka i naučnih disciplina. U drugim delovima sveta, upotreba ovog termina je pronašla svoje mesto tek početkom XXI veka (Mohai, Pellow & Roberts 2009, 420). Ekološka pravda se u okviru pravne nauke počela razvijati nešto kasnije, tako da se ovaj pojam prvi put u nekom pravnom aktu pojavio 1994. godine u Izvršnoj uredbi 12898 predsednika SAD. Navedena uredba posvećena je merama na federalnom nivou koje su usmerene na dostizanje ekološke pravde za manjinske zajednice, kao i na one sa niskim primanjima. U SAD je, dakle, prepoznavanje pojma „ekološka pravda“ u okviru prava usledilo dve decenije nakon toga što su rezultati istraživanja iz drugih oblasti ukazivali da manjinske zajednice nesrazmerno trpe ekološke rizike i zagađenja. Sprovedena istraživanja su ukazivala na vezu između, sa jedne strane, boje kože i visine prihoda stanovništva koje živi u određenim oblastima i, sa druge strane, donošenja odluka o lociranju deponija otpada u blizini tih oblasti. Ekološka pravda se tako u SAD tradicionalno dovodi u vezu sa manjinskim zajednicama i zajednicama sa niskim prihodima, ali je tokom vremena, tradicionalno poimanje prošireno idejama o značaju uključivanja javnosti u postupke u kojima se donose odluke od značaja za životnu sredinu (Krämer 2009, 196).

Sa druge strane, u Evropi su rasprave o ekološkoj pravdi uglavnom usredsređene na tekovine Konvencije Ekonomske komisije Ujedinjenih nacija za Evropu (UNECE) o dostupnosti informacija, učešću javnosti u donošenju odluka i pravu na pravnu zaštitu u pitanjima životne sredine, koja je 1998. godine usvojena u Arhusu (u daljem tekstu: Arhuska konvencija) (Drenovak-Ivanović 2014, 49). To znači da se ekološka pravda u Evropi primarno sagledava kroz procesne garancije zaštite prava na zdravu životnu sredinu, poput: 1) pristupa informacijama od značaja za životnu sredinu, 2) učešća javnosti u donošenju odluka od značaja životnu sredinu i 3) prava javnosti na pravnu zaštitu pred nadležnim organima u slučaju kada joj je povređeno pravo na zdravu životnu sredinu ili pravo na učešće u donošenju odluka u ovim pitanjima (takozvana tri stuba Arhuske konvencije). Ekološka pravda u Evropi se ne tumači kao pravična raspodela ekoloških dobara i rizika, bez obzira na boju kože, nacionalnu pripadnost, socio-ekonomski status ili neko drugo lično svojstvo (uz izuzetak Velike Britanije, o čemu će više reći biti kasnije u tekstu), već je fokus na procesnom aspektu ekološke pravde, odnosno na učešću javnosti i pravičnom postupku u kojem se donose odluke od značaja za životnu sredinu. Ipak, kao što ćemo videti dalje u ovoj analizi, pitanje ekološke pravde se i u evropskom kontekstu u velikoj meri tiče položaja manjinskih zajednica u praksi, iako to ni javnim politikama ni propisima evropskih zemalja uglavnom nije prepoznato, već na tu vezu ukazuju malobrojne sprovedene studije koje se bave ovim pitanjem.

U odeljcima koji slede, najpre, je sagledan pojam ekološka pravda, kao i elementi koji ga definišu, a zatim je, iz komparativne perspektive, prikazano

kako je pojam ekološka pravda utkan u različite pravne i političke sisteme i društva, kao što je u Uvodu napomenuto.

Teorijski pojam ekološke pravde

Pojam ekološke pravde se u teoriji definiše na različite načine, što ukazuje da je reč o suštinski pluralističkom konceptu (Schlosberg 2007, 51). Brojni autori su razmatrali i definisali pojam ekološke pravde sagledavanjem većeg broja elemenata koji ga čine, tako je *Robert Bullard*, koji se često naziva ocem ekološke pravde, smatrao da ekološku pravdu čine četiri elementa: ekološka jednakost, procesna jednakost, geografska jednakost i društvena jednakost (Bullard 1990). Takođe, *Robert Kuehn* smatra da ekološka pravda obuhvata četiri elementa, a to su u ovom slučaju: distributivna pravda, procesna pravda, korektivna pravda i socijalna pravda (Kuehn 2000). *Ikeme* usložnjava definiciju ekološke pravde tako što smatra da je za njeno dostizanje potrebno da bude ostvaren veći broj elemenata koje navodi: distributivna pravda, procesna pravda, preventivna pravda, retributivna pravda i korektivna pravda (Ikeme 2003). Sa druge strane, nalaze se autori koji daju definiciju ekološke pravde koja obuhvata svega dva elementa, kao što su *Alice Kaswan Kristin* i *Shrader-Frechette*, a koje smatraju da su distributivna pravda i participativna pravda elementi koji u potpunosti definišu ovaj pojam (Shredder-Frechette 2002, 24). Najzad, stanište koje je dao *David Schlosberg*, a to je da ekološku pravdu čine distributivna pravda, procesna pravda i društvena prepoznatljivost, je teorija na koju se oslanja doktorsko istraživanje na kojem je baziran ovaj članak (Schlosberg 2007). Teorijsko izučavanje definicija koje su dali gorenavedeni autori prevazilazi obim ovog rada, tako da će pojam ekološke pravde biti razmatran oslanjajući se na definiciju koju je dao *Schlosberg*. Razlozi zbog kojih se navedena definicija čini najpogodnijom za ovu analizu se odnose na to što ona uspeva da objedini ključne elemente ekološke pravde i tako odrazi njenu suštinu, pritom je ne razjedinjavajući na nepotrebno mnogo elemenata. Drugi razlog se odnosi na to što je *Schlosberg* do svoje definicije došao posmatrajući delovanje ekoloških pokreta, za razliku od ostalih čije su definicije proistekle iz teorijskih razmatranja i nisu uspele da na sveobuhvatan način sagledaju raznolikost prirodu koju ekološka pravda pokazuje u praksi.

Šlosberg smatra da se distributivna pravda odnosi na pravičnu raspodelu ekoloških rizika i koristi, odnosno na rizike i koristi koje su posledica aktivnosti koje imaju uticaj na životnu sredinu, dok pod ekološkom pravdom u procesnom smislu podrazumeva pitanje učešća javnosti u postupcima donošenja ekoloških odluka, kao i pitanje koliki bi uticaj javnost trebalo da ima prilikom donošenja ovih odluka. Učešće javnosti u donošenju odluka od značaja za životnu sredinu predstavlja osnovni mehanizam za ostvarivanje procesnog elementa ekološke pravde (Suiseeya 2021, 48). Prema Šlosbergovom shvatanju,

treći element – pravda kao društvena prepoznatljivost, podrazumeva pitanje koje su sve društvene grupe prepoznate u postupku donošenja odluka od značaja za životnu sredinu, kao i na uzimanje u obzir kulturoloških i drugih specifičnosti i potreba različitih društvenih grupa prilikom donošenja navedenih odluka. Šlosberg navodi i da su elementi koji čine ekološku pravdu blisko povezani, kao i da se međusobno oblikuju.¹

U narednim odeljcima analiziran je razvoj ideje o ekološkoj pravdi, kao i način na koji se ovaj pojam tumači u praksi u SAD i u različitim delovima Evrope. Naime, oslanjajući se na Šlosbergovu definiciju, a sa posebnim osvrtom na pristup ekološkoj pravdi za manjinske grupe, sagledano je kako se elementi ekološke pravde odražavaju u praksi, odnosno analizirani su slučajevi ekoloških nepravdi, koji su opisani u sprovedenim studijama. Nakon toga su elementi ekološke pravde razmatrani iz ugla društvenih pokreta koji se zalažu za ekološku pravdu, kao i iz ugla odnosa javne politike prema ekološkoj pravdi.

Tumačenje pojma ekološka pravda u SAD

Prve ideje o ekološkoj pravdi, kao što je u uvodu već pomenuto, javile su se u SAD, najpre u okviru delovanja društvenih pokreta, a zatim u okviru teorijskih rasprava. Analiza literature koja je ovom pitanju posvećena ukazuje da ne postoji jedan događaj koji je inspirisao nastanak ideje o ekološkoj pravdi, već da je nastanak ove ideje u SAD sledovao nakon niza različitih događaja koji su dešavali u lokalnim zajednicama (Foster 2001, 19). Jedan od takvih događaja je incident u naselju *Love Canal* u državi Njujork, u kojem su tada živele porodice na niskim prihodima, a u čijim je podrumima 1977. godine primećeno izlivanje opasnog tečnog otpada. Tada se lokalno stanovništvo mobilisalo, aktiviralo u borbi za svoja prava i dobilo veliku pažnju medija, što je inspirisao građane da reaguju i na druge incidente (Szasz 1994, 14). Tako su, na primer, iste godine u Hjustonu, u državi Teksas, predstavnici afroameričke zajednice pokrenuli sudski postupak *Bean v. Southwestern Waste Management Corp* protiv

1 U novijim radovima je Šlosberg proširio definiciju ekološke pravde, pod uticajem aktuelnih debata u društvu, pa je uneo i četvrti element koji definiše kao mogućnosti pojedinca i grupa da razvijaju svoje sposobnosti i žive u blagostanju, na način da ne narušavaju životnu sredinu, zdravlje i sredstava za život (*Capabilities Approach*), videti: Schlosberg, D., 2013, *Theorising environmental justice: the expanding sphere of a discourse*, *Environmental Politics*, Vol. 22. Zatim je, u poslednjim radovima, nastavio da proširuje ovaj pojam i redefinisao ga tako što je uveo pojam „viševrnsne pravde“ (*Multispecies Justice*), koja se više ne tiče samo ljudskih bića već odnosa između različitih životinjskih i biljnih vrsta, voda, zemljišta, vazduha, klime i time je prebacio fokus na složene odnose između različitih vrsta, videti: Celermajer, D., Schlosberg, D. et al., 2021, *Multispecies justice: theories, challenges, and a research agenda for environmental politics*, in: *Environmental Politics*, 30:1–2, pp. 119–140. Navedena proširenja definicije u ovom radu nisu detaljnije razmatrana, budući da nisu relevantna za predmet ovog istraživanja kao i da nemaju veće implikacije u pravnom i političkom sistemu.

izgradnje deponije otpada u oblastima u kojima žive. Okružni sud je presudio da tužioci nisu dokazali da je izdavanje dozvole za izgradnju deponije otpada u blizini naselja u kojem živi afroamerička manjina motivisano rasizmom. Međutim, navedeni sudski postupak je veoma značajan budući da predstavlja prvi sudski postupak vođen sa namerom da se zaštiti pravo pripadnika manjinske grupe na pravičnu distribuciju ekoloških rizika, odnosno na pravo na pristup distributivnoj ekološkoj pravdi (Bullard 2005, 19).

Zatim je, tokom 1982. godine, organizovan niz protesta zbog izgradnje deponije otpada u okrugu *Warren County*, u državi Severna Karolina, čiji su stanovnici takođe pretežno bili Afroamerikanci. Nakon ovih protesta otpočela je rasprava o ekološkom rasizmu, zbog čega se smatraju posebno važnim za oblikovanje i razvoj ekološke pravde. Navedeni događaji inspirisali su sprovođenje studija koje su imale za cilj da istraže vezu između rase i određivanja lokacija za deponije otpada. Uskoro, 1983. godine, sprovedena je studija *US General Accounting Office, Siting of Hazardous Waste Landfills and Their Correlation with Racial and Economic Status of Surrounding Communities*, a zatim je 1987. godine sprovedena studija *United Church of Christ, Toxic Wastes and Race in the United States*. Nalazi ovih studija su ukazivali na slučajeve u kojima je rasa stanovništva u određenoj oblasti predstavljala ključan kriterijum za određivanje lokacije za izgradnju deponije otpada, a u narednim godinama je pokret za ekološku pravdu u SAD jačao i njegove ideje su potvrđene velikim brojem studija, koje su se bavile međusobnim odnosom manjinskih zajednica, institucija i distribucije ekoloških rizika (Perez 2015, 2).

Vremenom su rasprave o ekološkoj pravdi u SAD dobile i druge pravce, pa je postojećim raspravama dodata i rasprava o pravu svih građana na čistu životnu sredinu i bolju zaštitu životne sredine, kao i rasprava o globalnim temama, kao što su klimatske promene, nestajanje tropskih šuma, nejednaka raspodela ekoloških rizika između razvijenih i nerazvijenih zemalja, uticaj GMO i tako dalje (Falk 2009, 43).

Agencija za zaštitu životne sredine u SAD ekološku pravdu danas definiše kao „pravičan odnos prema svim ljudima i uključivanje svih ljudi, bez obzira na rasu, boju kože, nacionalnu pripadnost ili visinu prihoda koji ostvaruju u donošenje i primenu normi ekološkog prava i ekološke politike.“² Navedena definicija sadrži dva elementa ekološke pravde, koje je Šlosberg razmatrao, a to su distributivni i procesni element. Distributivni element se odnosi na pravičnu raspodelu ekoloških tereta (ili rizika) i ekoloških vrednosti, dok se procesni element tiče pristupa postupcima u kojima se donose odluke od značaja za životnu sredinu, a koje mogu ishodovati nejednakom raspodelom ekoloških rizika i vrednosti.

Najzad, primeri društvene prepoznatljivosti kao trećeg elementa ekološke pravde u SAD se mogu pronaći u literaturi i odnose se na ekološke nepravde učinjene prema severnoameričkim Indijancima. Ilustrativan primer predstavlja

propisivanje dozvoljene količine dioksina koji fabrike papira mogu da ispuštaju u reke, a koji je propisala Agencija za zaštitu životne sredine u SAD. Budući da dioksin kontaminira ribu, dozvoljene vrednosti su određene na osnovu prosečne upotrebe ribe u SAD. Severnoamerički Indijanci koriste ribu u ishrani znatno češće od prosečnih stanovnika u SAD, pa ih navedena odluka Agencije izlaže i znatno većem riziku po zdravlje (Duke 2002, 20). U ovom slučaju je, naime, došlo do strukturalne diskriminacije, usled nedostatka prepoznavanja načina života severnoameričkih Indijanaca i njegovih specifičnosti prilikom donošenja odluke. U literaturi se navodi da je u okviru delovanja pokreta za ekološku pravdu u SAD društvena prepoznatljivost, odnosno prepoznavanje identiteta i kulture različitih društvenih grupa, kao element ekološke prave, široko prepoznata, a da se delovanje pokreta za ekološku pravdu usmerava, sve više, na ideju da je društvena prepoznatljivost ključni element ekološke pravde (Schlosberg 2007, 61).

Tumačenje pojma ekološka pravda u Evropi

U Evropi distributivni element ekološke pravde nije dobio mnogo pažnje, osim u Velikoj Britaniji u kojoj je prepoznat kao načelo javne politike. Ekološki pokreti koji su nastajali u državama Evrope ne mogu se porediti sa pokretima iz SAD, a prva evropska istraživanja koja su lična svojstva ili društveni status dovela u vezu sa ekološkom pravdom sprovedena su decenijama nakon onih u SAD (Drenovak-Ivanović 2014, 48). Procesni element ekološke pravde je zato u Evropi dobio mnogo više pažnje, a od stupanja na snagu Arhuske konvencije 2001. godine on čini okosnicu rasprava o ekološkoj pravdi. Društvena prepoznatljivost, kao treći element ekološke pravde, u Evropi nikada nije zadobila značajnije interesovanje, već se globalno posmatrano najčešće dovodi u vezu sa autohtonim narodima u SAD i Australiji. Budući da su u različitim delovima Evrope prisutne značajne razlike u pravnom, političkom, ekonomskom i kulturnom smislu, u narednim odeljcima je analizirano kako se elementi ekološke pravde tumače u Zapadnoj Evropi, u Centralnoj i Istočnoj Evropi i u Velikoj Britaniji.

Velika Britanija

Od evropskih zemalja distributivnom elementu ekološke pravde je samo u Velikoj Britaniji posvećena veća pažnja nego procesnom. U okviru društvenih pokreta i akademskih istraživanja u oblasti sociologije, geografije i socijalne politike pojam pravda i životna sredina počeli da se dovode u vezu sredinom devedesetih godina XX veka (Köckler 2018). Međutim, tumačenje pojma ekološka pravda u Velikoj Britaniji razvijalo se znatno drugačije nego u drugim evropskim zemljama i SAD, zbog istorijskih, pravnih, kulturoloških i institucionalnih specifičnosti Velike Britanije (Petrić 2019, 218). Naime, problem eko-

loškog rasizma ovde nije dobio veći značaj, a društveni pokreti bili su usredsređeni na socijalnu pravdu, nejednakosti u društvu i socijalne probleme, a ne na etnicitet ili rasu. Tako su siromaštvo i društvena isključenosti koji dovode do nesrazmerne raspodele ekoloških rizika i dobara, kao i do nedovoljnog učešća u postupcima donošenja odluka u centru ovih rasprava (Laurent 2011).

Sprovedene studije ukazuju da su socijalno ugrožene zajednice u većoj meri izložene zagađenom vazduhu i saobraćajnoj buci (Lucas 2004), kao i da se industrijski objekti češće nalaze u blizini oblasti gde su nastanjene navede zajednice (The Environment Agency 2002). Sa druge strane, studije koje su istraživale vezu između izbora za lokaciju deponije otpada i lokacija gde žive siromašnije zajednice su ukazivale na različite zaključke, pa je ova veza ostala maglovita. Takođe, kada je reč o tome da je siromašnijim zajednicama otežan pristup zelenim površinama ili pošumljenim i šumskim područjima, sprovedene studije takođe ne dolaze do usklađenih rezultata (Pedersen 2009).

Ekološka pravda je kao načelo prepoznata u javnoj politici Velike Britanije, i to još 1999. godine prvom strategijom održivog razvoja *A Better Quality of Life*. Navedena strategija utvrđuje „da bi svi trebalo da dele koristi od prosperiteta i čistu i sigurnu životnu sredinu...da je potrebno unaprediti pristup javnim uslugama, boriti se protiv socijalne isključenosti i smanjiti zdravstvene rizike čiji su uzrok siromaštvo, neadekvatno stanovanje i zagađenje“. Naime, u ovom slučaju je prepoznat distributivni element ekološke pravde, budući da se navodi da je potrebno boriti se protiv nesrazmerne raspodele ekoloških rizika.

Naredna strategija održivog razvoja doneta je 2005. godine, *Securing the Future* i ona na još ekološku pravdu prepoznaje na još eksplicitniji način. Takođe, ova strategija naglašava i procesni element, budući da utvrđuje da Vlada mora biti posvećena primeni Arhuske konvencije. Kada je reč o značaju procesnog elementa ekološke pravdi u Velikoj Britaniji u literaturi se navodi da je njeno mesto u pravnom sistemu posledica, pre svega, međunarodnih obaveza, a u znatno manjoj meri interesovanja unutar zemlje (Slater, Pedersen 2009).

Zapadna Evropa

Distributivni element ekološke pravde u Zapadnoj Evropi je dobio nešto pažnje u okviru akademskih istraživanja, u manjoj meri u okviru aktivnosti društvenih pokreta, a najmanje u okviru javnih politika, propisa i aktivnosti javnih vlasti (Köckler et al. 2018, 1).

S tim u vezi, značajne studije koje su sprovedene odnose se na istraživanje o kvalitetu vazduha i siromaštvu u Strazburu (Bard et al. 2007), zatim istraživanja o kvalitetu životne sredine i visinom dohotka stanovništva koja su sprovedena u Nemačkoj (Köckler 2005) i Holandiji (Kruize, Bouwman 2004; Fecht et al. 2015). Zatim, istraživanje koje je sprovedeno u Norveškoj (Suarez et al. 2020, 138) i koje je utvrdilo da su u Oslu domaćinstvima sa niskim prihodima i migrantima zelene površine manje pristupačne nego Norvežanima, a ova veza je utvrđena i u studiji koja je sprovedena u Berlinu (Kabisch, Haase 2014). Sprovedena istraživa-

nja o ekološkoj pravdi za manjinske grupe, iako nisu brojna, jasno ukazuju na to da manjinske zajednice više trpe ekološke rizike. Kada je reč o Evropskoj uniji, distributivni element ekološke pravde dobio je manju pažnju prilikom primene ekoloških zakona, kreiranja javne politike i raspolaganja javnim sredstvima radi zaštite životne sredine na nivou Unije (Heidegger, Wiese 2020, 10). Dakle, javna politika EU, kao ni javne politike država članica, ne prepoznaju ovu oblast kao značajnu. Evropska agencija za zaštitu životne sredine je 2018. godine objavila izveštaj *Unequal exposure and unequal impacts: social vulnerability to air pollution, noise and extreme temperatures in Europe*, koji je retka, pa stoga i važna referenca za ekološku pravdu u EU, uprkos tome što dublje ne istražuje ovo pitanje, već samo ukazuje na to da su osetljive društvene grupe nesrazmerno izložene zdravstvenim i ekološkim rizicima (EEA 2018).

Sa druge strane, kada je reč o procesnom elementu ekološke pravde, brojne su studije, propisi i javne politike u Zapadnoj Evropi posvećene procesnim pravima javnosti. Iako je nesporno da je pravo javnosti da učestvuje u donošenju odluka o životnoj sredini, i tako doprinosi ostvarivanju procesnog elementa ekološke pravde, garantovano propisima i strategijama, to ne podrazumeva da će predstavnici javnosti koristiti navedene garancije na delotvoran način, kao ni da će one u praksi imati značaja za ugrožene grupe (Köckler 2018, 8).

Najzad, društvena prepoznatljivost kao element ekološke pravde u Zapadnoj Evropi, kao što je već navedeno, nije dobila pažnju, ni u analizama koje su sprovedenje, ni u propisima i javnim politikama, kao ni u okviru delovanja društvenih pokreta. Veoma redak, ali i ilustrativan, primer društvene prepoznatljivosti u praksi je iz Norveške. Reč je o autohtonom narodu koji živi u Norveškoj, tj. o Laponcima koji se tradicionalno bave ribolovom i uzgojem irvasa. U oblastima u kojima žive Laponci grade se vetroparkovi, što otežava uzgoj irvasa, budući da znanje i iskustvo Laponaca ukazuje da irvasi izbegavaju predele sa vetrenjačama.³ Shodno tome, Vlada Norveške donela je 2020. godine preporuku da se prilikom sprovođenja aktivnosti u ovoj oblasti u većoj meri uključuju mišljenja i potrebe lokalnog stanovništva u fazi pre nego što se izda dozvola za izgradnju vetroparkova, kao i da se konsultuju uzgajivači irvasa i Skupština Laponaca (Council of Europe 2022). Takođe, Vrhovni sud Norveške doneo je presudu 2021. godine i utvrdio povrede člana Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima, tj. da su Laponci u ovom slučaju bili lišeni prava da imaju kulturni život, pošto uzgajanje irvasa predstavlja deo kulture i tradicije Laponaca (HR-2021-1975-S). Pitanje društvene prepoznatljivosti Laponaca u kontekstu donošenja odluka od značaja za životnu sredinu, postavilo se i zbog zabrinutosti Laponaca u vezi sa uticajem rudnika minerala koji su potrebni prilikom proizvodnje određenih komponenti potrebnih za obnovljive izvore energije. Naime, otpad koji se u tom procesu stvara može zagaditi zemlju i okean i ugroziti bavljenje ribarstvom, koje je kod Laponaca takođe izraz kulturnog nasleđa (Council of Europe 2022).

3 Sámi reindeer herders file lawsuit against Norway windfarm, The Guardian, https://www.theguardian.com/world/2021/jan/18/sami-reindeer-herders-file-lawsuit-against-oyfjellet-norway-windfarm-project?CMP=share_btn_link

Centralna i Istočna Evropa

Položaj Roma u Centralnoj i Istočnoj Evropi se često navodi kao najočiti-ji primer ekološke nepravde u distributivnom smislu na tlu Evrope. Međutim, samo se nekoliko studija bavilo istraživanjem ovog problema i ukazivalo na to da rasizam i diskriminacija imaju važnu ulogu prilikom raspodele ekoloških vrednosti i rizika (Steger et al. 2007; Filčák 2012). U ovom odeljku razmatraju se primeri iz nekoliko zemalja Centralne i Istočne Evrope, sa fokusom na primere iz Republike Srbije.

Sprovedene studije ukazuju da su romske zajednice često nastanjene u blizini deponija otpada ili postrojenja za tretman kanalizacionih voda, a da je u nekim slučajevima to bilo posledica prinudnog raseljavanja Roma na lokacije neprikladne za život. Izveštaj *Making the Case for Environmental Justice in Central and Eastern Europe* iz 2007. godine predstavlja važnu studiju za ovu temu i opisuje niz slučajeva ekološke nepravde koju trpi romska zajednica (Steger et al. 2007). Studija opisuje i jedan slučaj koji se odnosi na Rome interno raseljene na prostoru Kosova 1999. godine, smeštene u izbeglički kamp, koji se nalazio u blizini bivšeg rudarsko-topioničkog kompleksa. Naime, visoke koncentracije olova u zemljištu i vazduhu su dovele do trovanja interno raseljenog stanovništva u kampu, a velikom broju dece bila potrebna hitna medicinska pomoć (Steger, Filcak 2008, 23–25).

Druga značajna referenca za ekološki rasizam i ekološku nepravdu koju trpi romska zajednica u Centralnoj i Istočnoj Evropi je studija *Pushed to the wastelands – Environmental racism against Roma communities in Central and Eastern Europe* iz 2020. godine, čiji rezultati ukazuju da su ekološki tereti nesrazmerno raspoređeni i to po osnovu etničke pripadnosti. Naime, utvrđeno je da su romske zajednice u Centralnoj i Istočnoj Evropi nesrazmerno izložene zagađenjima koja potiču od prljavih industrija i deponija otpada, da snose veći rizik od poplava i da su uočeni slučajevi prisilnog naseljavanja u oblastima gde je životna sredina zagađenija (Heidegger, Wiese 2020). Ilustrativan primer, opisan u navedenoj studiji, odnosi se na iseljavanje Roma iz centra gradova u Rumuniji u područja na periferiji u blizini postrojenja za tretman otpada, deponija otpada i industrijskih zagađenja (Heidegger, Wiese 2020, 25–26).

Ideja o distributivnom elementu ekološke pravde u javnim politikama država Centralne i Istočne Evrope gotovo da ne postoji. Izuzetak predstavlja hrvatski Nacionalni plan za uključivanje Roma za razdoblje od 2021. do 2027. godine u kojem je kao jedna od mera predviđeno smanjivanje ekoloških nejednakosti u romskim zajednicama, a ukazuje se i na problem lošijeg upravljanja otpadom, kvaliteta pijaće vode i infrastrukture u oblastima kojima žive pretežno Romi (Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina Vlade Republike Hrvatske 2021).

U Srbiji, takođe, distributivni element ekološke pravde nije predmet studija, istraživanja, nacionalnih ni lokalnih strategija, pa ni propisa, iako je očigled-

no da pripadnici romske zajednice češće žive blizini deponija otpada, oblastima sa većim zagađenjem vazduha ili bukom, da često nemaju pristup pijaćoj vodi, zelenim površinama, kanalizaciji i slično.

Atlas ekološke pravde (u daljem tekstu: EJAtlas)⁴ predstavlja bazu podataka o ekološkim sukobima u celom svetu i sadrži više od 3500 opisanih slučajeva u kojima je došlo do narušavanja prava na zdravu životnu sredinu, od čega se navodi 29 slučajeva iz Srbije. Analiza ovih slučajeva ukazuje da ruralno stanovništvo snosi veće ekološke rizike, a navodi se i jedan slučaj u kojem je to romska zajednica.⁵ Naime, reč je o zidu podignutom oko naselja „Marko Orlović“ u Kruševcu 2016. godine, u kojem pretežno žive Romi i koje se nalazi u blizini kružnog toka, sa obrazloženjem da je stanovnike naselja bilo potrebno zaštititi od buke. Stanovnici naselja i aktivisti za ljudska prava su ukazivali da je zid podignut radi segregacije i da ne doprinosi zaštiti od buke (ERRC 2017, 13).⁶ O ovom pitanju se izjasnio i Zaštitnik građana *Posebним izveštajem u vezi podizanja betonskog zida oko romskog naselja „Marko Orlović“ u Kruševcu* i ukazao da na drugim lokacijama u Kruševcu gde postoji kružni tok ovakvi zidovi nisu postavljeni, kao i da ta vrsta zida nigde u Srbiji nije postavljena radi zaštite od buke (Zaštitnik građana 2017, 2). U ovom slučaju je, dakle, potencijalni ekološki rizik zloupotrebljen kako bi naselje u kojem pretežno žive Romi bilo getoizirano. Slične težnje se prepoznaju i u kampanji „Očistimo Srbiju“, koja je sprovedena nekoliko godina ranije, odnosno između 2009. i 2013. godine, od strane Ministarstva životne sredine i prostornog planiranja Vlade Republike Srbije. U ovom slučaju su divlje deponije prezentovane kao najveći izvor zagađenja u Beogradu (Schwab 2015, 2). Posledično, organizovano je raseljavanje 17 naselja u kojima su pretežno živeli Romi, a koja su se nalazila u neposrednoj blizini navedenih deponija. Dakle, u ovom slučaju su, takođe, pod okriljem rešavanja ekološkog problema, sprovedene mere koje diskriminišu pripadnike romske zajednice, koji trpe nesrazmerni ekološki teret budući da su često raseljavani u područja koja nisu dovoljno podobna za život.

Kao što je slučaj u Zapadnoj Evropi, u Centralnoj i Istočnoj Evropi ekološka pravda se, takođe, u najvećoj meri posmatra kao procesna pravda. Literatura, istraživanja, propisi i javne politike koji su posvećeni procesnom elementu ekološke pravde su veoma brojni, pa se mogu smatrati razvijenim garancije prava javnosti da bude informisana o životnoj sredini, prava da učestvuje u postupcima donošenja odluka od značaja za životnu sredinu i prava javnosti na pravnu zaštitu u slučaju povrede prava na učešće ili prava na zaštitu životne sredine.

4 www.ejatl.org

5 <https://ejatl.org/conflict/a-wall-around-roma-settlement-to-protect-from-noise-krusevac-serbia>

6 <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/zasto-je-podignut-zid-oko-romskog-naselja-u-krusevcu>

Zaključak

Ekološka pravda je koncept pluralističkog karaktera, na šta, između ostalog, ukazuje potpuno drugačiji način njenog tumačenja u SAD i Evropi. Postoje različite teorije koje podupiru koncept ekološke pravde, odnosno ne postoji jedna definicija ekološke pravde koja je opšte prihvaćena. Shodno tome, u ovom radu je prihvaćena Šlosbergova definicija da ekološku pravdu čini tri elementa: distributivni, procesni i društvena prepoznatljivost. Komparativna analiza načina na koji se navedeni elementi ekološke pravde tumače u SAD i u različitim delovima Evrope ukazuje da su do različitog toka rasprava o ekološkoj pravdi vodili različiti istorijski, pravni, politički, institucionalni, društveni i kulturni konteksti u kojima se ona razvijala.

Sprovedene studije ukazuju na postojanje veze između, sa jedne strane, nesrazmernog trpljenja ekoloških tereta i, sa druge strane, ličnih svojstava grupe koja te terete trpi, a najčešće su u pitanju nacionalna ili etnička pripadnost, boja kože ili ekonomski položaj. Na tlu Evrope, distributivni element ekološke pravde, odnosno pitanje pravične distribucije ekoloških vrednosti i rizika između članova zajednice u raspravama i istraživanjima, a naročito u politikama i propisima, ostaje zanemaren. Nekolicina studija koje su sprovedene ukazuje da u Evropi često nesrazmerne ekološke rizike snosi romska zajednica. Procesni element ekološke pravde podrazumeva učešće javnosti u donošenju ekoloških odluka i on predstavlja centralno pitanje ekološke pravde u istraživanjima, studijama, a naročito u politikama, propisima i delovanu ekoloških pokreta u Evropi. Dosledno ostvarivanje ekološke pravde za manjinske zajednice, moralo bi da uključuje i ostvarivanje društvene prepoznatljivosti kao njenog elementa, odnosno prepoznavanje interesa, potreba i kulturoloških specifičnosti različitih društvenih grupa prilikom formulisanja ekoloških odluka. Međutim, ovaj element ostaje gotovo neprepoznat u javnoj politici i propisima.

Sprovedena uporedna analiza ukazuje da je pristup ekološkoj pravdi manjinskim zajednicama značajno otežan u SAD i Evropi, kao i na postojanje ekološkog rasizma i diskriminacije i izlaganja manjinskih zajednica nesrazmernim ekološkim rizicima (na primer u slučaju Afroamerikanca i severnoameričkih Indijanaca u SAD ili Roma, Laponca i migranata u Evropi). Za rešavanje navedenih pitanja potrebno je udružiti mehanizme iz oblasti ekološkog prava i ljudskih prava, a naročito antidiskriminacione mehanizme, ali ono što je posebno važno je da je za rešavanje ovih pitanja neophodan interdisciplinarni pristup, odnosno da antropološke discipline mogu rasvetliti put doslednijeg ugrađivanja svih elemenata ekološke pravde u pravnu nauku i pravo.

Literatura

- A Better Quality of Life: A Strategy for Sustainable Development in the UK*, 1999, Department for the Environment Transport and the Regions.
- Bard, D., et al., 2007, Exploring the Joint Effects of Atmospheric Pollution and Socio-economic Status on Selected Health Outcomes: An Overview of the PAISARC Project, *Environmental Research Letters*, 2 (045003).
- Bean v. Southwestern Waste Management Corp.*, 482 F. Supp. 673, United States District Court, S. D. Texas, Houston Division, 1979.
- Bullard, R., 1990, *Dumping in dixie: Race, class, and environmental quality*, Boulder, CO: Westview Press.
- Bullard, R., 2005, *The quest for environmental justice: human rights and the politics of pollution*, San Francisco, Sierra Club Books.
- Celermajer, D. Schlosberg, D. et al., 2021, Multispecies justice: theories, challenges, and a research agenda for environmental politics, in: *Environmental Politics*, 30:1–2.
- Council of Europe, 2022, *Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities, Fifth Opinion on Norway*.
- Drenovak-Ivanović, M., 2014, *Pristup pravdi u ekološkim upravnim stvarima*, Beograd, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Duke, W. la, 2002, *The Winona La Duke Reader A Collection of Essential Writings*, Minnesota, Voyageur Press.
- ERRC, 2017, *ERRC Submission to the European Commission on the enlargement component of the EU Roma Framework*, Budapest.
- European Environment Agency (EEA), 2018, *Unequal exposure and unequal impacts: social vulnerability to air pollution, noise and extreme temperatures in Europe*.
- Falk, R., The second cycle of ecological urgency: an environmental justice perspective, in: Ebbesson, J., Okowa P. (Eds.), 2009, *Environmental law and justice in context*, Cambridge University Press.
- Fecht, D., et al., 2015, Associations between air pollution and socioeconomic characteristics, ethnicity and age profile of neighbourhoods in England and the Netherlands, *Environmental Pollution*, vol. 198, pp. 201–210.
- Filčák, R., 2012, Environmental Justice and the Roma Settlements of Eastern Slovakia: Entitlements, Land and the Environmental Risks. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 48(03), p. 537–562.
- Foster, S., 2001, *From the Ground up: Environmental Racism and the Rise of the Environmental Justice Movement*, New York, New York University Press.
- Heidegger, P., Wiese, W., 2020, *Pushed to the wastelands: Environmental racism against Roma communities in Central and Eastern Europe*, Brussels, European Environmental Bureau.
- HR-2021–1975-S, Supreme Court of Norway, judgment 11 October 2021.
- Ikeme, J., 2003, Equity, environmental justice and sustainability: incomplete approaches in climate change politics, in *Global Environmental Change*, Vol. 13.
- Kabisch, N., Haase, D., 2014, Green justice or just green? Provision of urban green spaces in Berlin, Germany. *Landsc. Urban Plan*, pp. 129–139.

- Köckler, H. et al., Environmental Justice in Western Europe, in: Holifield, R., Chakraborty, J., Walker, G. (eds.), 2018, *The Routledge handbook of environmental justice*, London.
- Köckler, H., 2005, Coping Strategies of households Exposed to Unequal Environmental Quality in Germany, *Proceedings of the 4th Global Conference on Environmental Justice and Global Citizenship*; Oxford.
- Krämer, K., Environmental justice in the European Court of Justice, in: Ebbesson, J., Okowa, P. (eds.), 2009, *Environmental Law and Justice in Context*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Kruize, H., Bouwman, A., 2004, *Environmental (In)equity in the Netherlands: A Case Study on the Distribution of Environmental Quality in the Rijnmond Region*, RIVM Report 550012003.
- Kuehn, R., 2000, A Taxonomy of Environmental Justice, in *Environmental Law Reporter Vol. 30*, Aboriginal Policy Research Consortium International.
- Laurent, E., 2011, Issues in Environmental Justice Within the European Union, *Ecological Economics*, Vol. 70, Issue 11, pp. 1848–1849; Pedersen, O.W., 2009.
- Lucas, K., et al., 2004, *Environment and Social Justice: Rapid Research and Evidence Review*, London, Sustainable Development Research Network.
- Mohai, P., Pellow, D., Roberts, T., 2009, Environmental Justice, *Annual Review of Environment and Resources*, 34:1.
- Pedersen, O.W., 2009, *From the King to the Climate: Environmental Justice and Legal Remedies*, PhD thesis, University of Aberdeen.
- Perez, A.C. et al., 2015, Evolution of the environmental justice movement: activism, formalization and differentiation, *Environmental Research Letters*, 10 (105002).
- Petrić, D., 2019, Environmental Justice in the European Union: A Critical Reassessment, *Croatian Yearbook of European Law & Policy*, Vol. 15 No. 1.
- Presidential Executive Order 12898, *Federal actions to address environmental justice in minority populations and low income populations* (11.02.1994).
- Pulido, L., 1996, *Environmentalism and Social Justice: Two Chicano Struggles in the Southwest (Society, Environment, and Place)*. Tucson, University of Arizona Press.
- Schlosberg, D., 2007, *Defining environmental justice: theories, movements, and nature*, Oxford, Oxford University Press.
- Schlosberg, D., 2013, Theorising environmental justice: the expanding sphere of a discourse, *Environmental Politics*, Vol. 22.
- Schwab, E., 2015, Displacing and Disciplining Roma Waste Pickers in Belgrade. Who can become a rightful subject of the 'clean' and 'sustainable' city to come? Paper presented at *RC21 International Conference: The Ideal City: between myth and reality. Representations, policies, contradictions and challenges for tomorrow's urban life*, Urbino, Italy, August 2015.
- Securing the Future – Delivering UK Sustainable Development Strategy*, 2005, HM Government.
- Shredder-Frechette, K., 2002, *Environmental Justice, Creating Equality, Reclaiming Democracy*, Oxford, Oxford University Press.

- Slater, A.M., Pedersen, O.W., 2009, Environmental Justice; Lessons on Definition and Delivery from Scotland, *Journal of Environmental Planning and Management*, Vol. 52, No. 6.
- Steger T., et al., *Making the case for environmental justice in Central and Eastern Europe*, CEU Center for Environmental Law and Policy, Budapest, 2007
- Suarez, M., et al., 2020, Environmental justice and outdoor recreation opportunities: A spatially explicit assessment in Oslo metropolitan area, Norway, *Environmental Science and Policy*, Vol 108.
- Suiseeya, K. M., Procedural justice matters – Power, representation, and participation in environmental governance, in: Coolsaet, B., (ed.), 2021, *Environmental Justice: Key Issues*, Routledge.
- Szasz, A., 1994, *EcoPopulism: toxic waste and the movement for environmental justice*, Minnesota, University of Minnesota Press.
- The Environment Agency, 2002, *The Urban Environment in England and Wales a Detailed Assessment*, Bristol.
- UN General Assembly, *International Covenant on Civil and Political Rights*, United Nations, Treaty Series, vol. 999 (16 December 1966).
- United Church of Christ, 1987, *Toxic Wastes and Race in the United States: A National Report on the Racial and Socioeconomic Characteristics of Communities with Hazardous Wastes Sites*, New York.
- Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina Vlade Republike Hrvatske, 2021, Nacionalni plan za uključivanje Roma za razdoblje od 2021. do 2027. godine, Zagreb.
- US General Accounting Office, 1983, *Siting of Hazardous Waste Landfills and Their Correlation with Racial and Economic Status of Surrounding Communities*, Washington, DC, US Government Printing Office.
- Zaštitnik građana, 2017, *Posebni izveštaj u vezi podizanja betonskog zida oko romskog naselja „Marko Orlović“ u Kruševcu*, Beograd.

Primljeno: 05. 11. 2022.

Odobreno: 30. 11. 2022.

Ivana Stjelja

Environmental justice for minorities – a comparative perspective

Abstract: The concept of environmental justice became one of the really important issues of the environmental law, although it was developed within the sociology, political philosophy and related sciences. The term environmental justice originated in the USA in the 1970s, in context of disproportionate exposures of minorities to environmental risks. Later on, concept of environmental justice gained more significant procedural aspect, in terms of development of the public participation rights. Environ-

mental justice theorists define it in various ways, so there are numerous definitions of the environmental justice. In this article, significant cases of environmental injustices that occurred in practice and that are documented in relevant studies and research are analyzed. Afterwards, the elements of environmental justice are considered from the perspective of public policies and social movements. Environmental justice is analyzed from a comparative perspective, but it is particularly pointed out that in Europe, including developed democracies, patterns that make environmental justice difficult to achieve for minorities are identified. Consequently, it is concluded that it is necessary to raise significant questions related to discrimination when it comes to exercising environmental rights in Europe.

Keywords: environmental justice, environmental racism, environmental rights, minorities.